

SAVJEST IZ MARKSISTIČKE PERSPEKTIVE

Dr. Marko ORŠOLIC

Veoma je teško u ovih desetak minuta i formulirati temu i definirati postavljenu problematiku, a kamo li dati kakav-takav iole adekvatan odgovor na pitanje o »savjesti iz marksističke perspektive«. Savjest je sama po sebi izuzetno tajnovita, kategorijalnim mišljenjem zapadnjačke metafizike teško obuhvatljiva, neotuđiva dimenzija čovjekovog bivstvovanja, ali je i drugi njezin korelativ, u našem specifičnom slučaju marksizam, isto toliko složen i zamršen, da je nužno ukratko pokušati odrediti pojmove savjest i marksizam, ali naravno u korelaciji jednog prema drugom, pa tek onda nešto reći o njihovom međusobnom odnosu.

C. G. Jung je svojevremeno u članu »Syneidesis«, *Conscientia, Bewusstsein*¹ veoma dobro pokazao značenja pojma savjesti i svijesti počevši od predsokratovaca, grčke filozofije, njenog uvođenja u kršćansku misao po Pavlu i izvjesno modificiranje, te konačno reformuliranje samog pojma savjesti u njemačkom klasičnom idealizmu kao kod Kanta, gdje je savjest zapravo povezana sa »samosvješću«. Ovakav pojam svijesti je postao temeljni pojam njemačke idealističke filozofije kod Fichtea, Schellinga i Hegela. Feuerbach, Marx i Engels su kasnije ovako shvaćenu nekadašnju sineidesis pokušali nanovo mnogostruko interpretirati, što je preko Nietzschea dovelo do Freudovog inzistiranja na formuliranju svijesti-savjesti u ovisnosti od »podsvjesti«. Zbog nedovoljne upućenosti u pojmovno formuliranje onoga što se obično kod kršćana naziva savjest i zbog nesvjesne opterećenosti racionalizmom njemačke idealističke filozofije, mnogi marksisti, posebno kolokvijalno, upotrebljavaju pojam svjestan, umjesto savjestan. Pri tom se, naravno, želi reći da netko nema filozofski ili teorijski uvid u ono što bi mu pomoglo da postane svjestan i realizirajući ovu svjesnost postane savjestan.

Marksizam je prvenstveno bio filozofija proletarijata, ali je kasnije pretvoren u proleterski nazor na svijet i tim se toliko udaljio od samog Marxa da je i on sam smatrao da više nije marksist. Nikad i nigdje nije marksizam toliko bio iskrivljen i sam Marx izdan koliko u staljinizmu, koji je od tridesetih godina našeg stoljeća dominirao svjetskim radničkim pokretom preko Treće internacionale. Upravo su jugoslavenski

1) vidi *Archiv für die gesamte Psychologie*, svezak 89, 1934., str. 525—540.

ideolozi pedesetih, a filozofi šezdesetih godina prvi u svijetu pokazali i argumentirano dokazali da je »staljinizam ne iskivljeni marksizam nego jedna sasvim druga teorija«. Dakle, toliko iskivljeni marksizam da se ne bi smio smatrati ni lošom varijantom marksizma. Međutim, zapadni svijet, pa počesto i zapadnjačka teologija, još uvijek nije u potpunosti shvatila ove razlike, a još manje povukla iz njih određene konsekvence.

Nije mi poznato da je ijedan marksist pisao nešto opširnije o savjesti. Ovo nas ne treba čuditi. Marksizam je nastao kao filozofija proletarijata oboružana određenom teorijom društva koju će proletarijat kao subjekt realizirati na određenom stupnju razvoja proizvodnih snaga i društvenih odnosa. Savjest nije kategorija društva nego pojedinca i sve dokle god marksisti nisu počeli teorijski više pažnje posvećivati čovjeku pojedincu sve dotle nije bila razrađena ni teorija savjesti. Naime, bez filozofske antropologije, bez posebno razrađene slike čovjeka nema ni jasnih formulacija o savjesti. Zbog toga i nije čudno što je u trotomnom djelu »Marksizam — misao suvremene epohe«, koje je nedavno objavljeno kod nas i koje broji više od 3.000 stranica, svega nekih 20-ak stranica posvećeno »marksističkoj etici i revolucionarnom humanizmu«, a savjest se kao takva jedva spominje². Ovo sve ne znači da je marksizam kao takav u potpunosti zanemario savjest, nego jednostavno znači da mu nije smetalo dotadašnje poimanje savjesti (barem filozofsko i političko).

Marksisti su se pojedinačno u posljednje vrijeme počeli posvećivati antropologiji, pa i etičkim problemima. Kod nas su Vuko Pavičević, Milan Kangrga i Arif Tanović posvetili dosta pažnje problematici vezanoj za etiku i moral u marksizmu³. Ipak najbolje filozofsko utemeljenje filozofskih pretpostavki etičke misli kod Marxa, pa odatle i u autentičnom marksizmu dao je poljski marksist Marek Frichand⁴. Facit njegovog studioznog istraživanja jest: Marxova filozofija je konkretni humanizam, koja polazi od čovjeka kao konkretnog bića prakse (čovjek to je ovo društvo, socijetet, jer čovjek nije biće koje »čuči izvan svijeta«), pa je u izvjesnom smislu Marx ne samo dopuštao etiku kao takvu nego je njegov intelektualni napor motiviran etičkim impulsima pokušaja stvaranja razotuđenog i razotuđujućeg društva i istinski čovječnog čovjeka. Zbog toga Marxova etika, na ovom stupnju razvoja, jest klasna kao što je bila i buržoaska, ali je klasna kao posljedica klasnosti buržoaske etike, inače je ona općečovječanska. Ako bismo ove opće principe primijenili na savjest, onda bismo mogli reći slijedeće: Marx, pa odatle i autentični marksisti, dopuštajući etiku kao takvu, dopuštaju i savjest u smislu skolastičke »conscientia antecedens« tj. priznaju čovjeku apriornu

2) PEĆUJLIĆ-PASIĆ (gl. redaktori), *Marksizam*. Misao savremene epohe. Antologija tekstova, I—III, Beograd 1976.

3) V. PAVIČEVIĆ, *Osnovi etike*, drugo prošireno izdanje, Beograd 1974, str. 410. MILAN KANGRGA, *Etički problem u djelu Karla Marxa*, Kritika moralne svijesti, Zagreb 1963, str. 270.

ARIF TANOVIĆ, *Etika i politika*. Rasprave i članci, Sarajevo 1973, str. 198.

4) M. FRICHAND, *Etička misao mladoga Marxa* (prijevod s poljskog djela koje je objavljeno prvi put 1961), Beograd 1966, str. 288.

Treba još pogledati H. J. SANDKÜHLER—R. DE LA VEGA, *Marxismus und Ethik* (izbor iz više autora), Frankfurt 1974, i ADAM ŠAF, *Marksizam i ljudska jedinka*, prijevod s poljskog, Beograd 1967. Godina objavljivanja originala 1965.

sposobnost uvida u dobro i ostvarivanje onoga što odluči da ostvaruje. Međutim, kad je riječ o onom »dijelu« savjesti koga Toma Akvinski naziva, »conscientia consequens«⁵ tj. nadograđivanje i formiranje savjesti, onda je Marx — moglo bi se malo preslobodno reći — bio socionoman, a ne teonoman. Naime, on je tražio da se savjest formira iz aspekta društva i društvenog karaktera pojedinca, a ne obratno. One koji su suprotno mislili, Marx je nazivao individualistima, a oni su mu uzvraćali proglasivši njegovu etiku kolektivističkom. »Ne određuje svijest život nego život određuje svijest. U prvom načinu promatranja polazi se od svijesti kao živog *individuuma*, u drugom, koji odgovara stvarnom životu, polazi se od stvarnog života *individuuma* i promatra se svijest samo kao svijest *individuuma*«⁶.

Ovakvo iznijansiran i veoma oštrouman Marxov stav, njegovi epigoni su nedopustivo simplificirali kada su »objektivnu dijalektiku procesa u prirodi« postavili kao uzrok »subjektivne dijalektike čovjekovog mišljenja, jer su misli odraz stvarnosti« i kad su vidjeli u »svijesti najviši oblik organske materije«, a misao proglasili »funkcijom onog naročito kompliciranog dijela materije koji se označava kao ljudski mozak«. Ovakve nedopustive simplifikacije iskoristio je Staljin kao ideološku podlogu svog kolektizma, koji ima za naličje podvrđivanje volje svih volji onog pojedinca koji ima navodno uvid u »objektivnu dijalektiku prirode i društva«, pa i iz toga doslikanu »subjektivnu dijalektiku naredbodavca«, a to je, svakako onaj tko je na vrhu državne ili partijske mašinerije. Ovakvo rezoniranje dovelo je ne samo do monstruoznih staljinskih procesa, čistki itd. nego i do strahovite manipulacije čovjekom i njegovom savješću. Naime, mnogi ljudi u marksističkom pokretu su umirali sa Staljinovim imenom na usnama, premda ih je on osudio, jer su vjerovali da je temelj njegove subjektivne greške u »objektivnoj dijalektici stvarnosti«, koje je njegova subjektivna bila puki odraz. U tom smislu dobro je prisjetiti se »7.000 dana u Sibiru« našeg Karla Štajnera i »Arhipelag GULAG« Aleksandra Solženjicina.

Jugoslavenska marksistička filozofija je poslije odbacivanja teorija odraza na filozofsko-sociološkom simpoziju održanom 1959. godine na Bledu u potpunosti odbacila dijalektički materijalizam kao protivan i Marxu i razumu. Gajo Petrović se filozofski najtemeljitiije bavio ovom problematikom⁷. On odbacuje dijalektički materijalizam, jer zastupa »tezu o primatu prirode u odnosu na duh, materije u odnosu na svijest, fizičkog u odnosu na psihičko«, a njegovim putem su pošli uglavnom i svi jugoslavenski marksistički filozofi. Ovim su stvorene sasvim dobre filozofske pretpostavke teorijskom fundiranju etike i u njezinim okvirima same savjesti. Vuko Pavičević u svojim već spomenutim »Osnovama etike« dosta je opširno pokušao formulirati »osnovna načela socijalističkog morala« polazeći od šest glavnih momenata, pa govori o 1) pojmu socijalističkog morala i opće norme, 2) općim pravima čovjeka i građa-

5) T. AKVINSKI, *Quaestiones disp. de veritate*, qq. XVI, XVII.

6) K. MARX—F. ENGELS, *Die deutsche Ideologie*, MEW, sv. 3, str. 27.

7) M. ORŠOLIĆ, *Le Marxisme Yougoslave*, u *Fede cristiana e marxismi oggi*, Romae 1973. Ovaj tekst je zapravo referat održan krajem travnja 1973. na znanstvenom simpoziju održanom u Sekretarijatu za one koji ne vjeruju u Rimu. U njemu sam opširno obrazložio ovakvo stajalište Gaje Petrovića i jugoslavenske marksističke misli.

nina kao univerzalizaciji načela humanizma, 3) društveno-ekonomskim uvjetima realizacije humanizma, 4) humanističkim mogućnostima samoupravljanja kao općem uvjetu ove realizacije humanizma, 5) o konkretnizaciji načela humanizma u materijalno-egzistencijalnom položaju čovjeka i 6) socijalističkom humanizmu u međunacionalnim odnosima i o stavu prema jugoslavenskoj društvenoj i državnoj stvarnosti⁸.

Ovi momenti socijalističkog morala morali bi biti uzeti u obzir prilikom formiranja i kršćanske savjesti posebno kad se radi o tzv. društvenim dužnostima (socijalne kreposti).

Ovo što sam dosad rekao odnosi se na marksizam kao nauku, ali marksizam je kao što veli Ivan XXIII još više i pokret sastavljen od konkretnih, živih ljudi koji su naša braća. Zbog velikih povijesnih obotranih opterećenja i predrasuda oni su često ne samo otuđeni od Crkve nego i daleko od nje. Drugi vatikanski koncil je priznao da dio krivice za takvo stanje snosimo i mi (Koncil govori općenito o ateistima)⁹. Sišavši u našu povijest i svojim dolaskom podijelivši je na staru i novu eru, Isus Krist je poprimio individualno, ljudsko tijelo, kad je Duh Sveti sišao nad Mariju kao individualnog predstavnika ljudskog roda. Međutim, kad je Duh Sveti sišao nad apostole kao kolektivne predstavnike ljudskog roda, Krist je poprimio svoje kolektivno tijelo, mi ga zovemo mističnim tijelom, koje je Crkva. Zbog toga se ovaj kolektivni Krist ne može drukčije ponašati od onog individualnog, historijskog, koji je napustio 99 ovaca u toru, a tražio onu jednu jedinu zalutalu. Sve se bojim da mi nećemo potpuno zaboraviti, prezrivo odbaciti onih 99 izvan tora i samo strahovati nad onom jednom jedinom u toru. Zbog toga nitko ne može dispenzirati Crkvu kao cjelinu niti svećenika kao pojedinca, da u procesu formiranja savjesti izostavi marksizam kao takav i marksiste kao pojedince. Iako Crkva nema šta naučiti od marksizma s obzirom na osnovne vjerske istine, mi se svi trebamo truditi da naučimo dosta toga o marksizmu, da formiramo u sebi izvjestan senzibilitet i razumijevanje za marksiste. Tako ćemo doprinijeti izgradnji Crkve i boljeg čovječanstva, a istovremeno svjesnije i savjesnije živjeti.

8) V. PAVIČEVIĆ, op cit., str. 159—212.

9) T. ŠAGL-BUNIĆ, *Ali drugog puta nema*, Zagreb 1969, 384.
Vidi i Gaudium et spes čl. 19.